

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію Якимчук О.М. «Ментальні основи творчості українських композиторів кінця XX – першої чверті XXI століття: семіотичний дискурс»,
представлену на здобуття наукового ступеня доктора мистецтвознавства
(доктора наук) за спеціальністю 17.00.03 – Музичне мистецтво

Актуальність теми дисертації. Тема, заявлена у докторській дисертації пані Олени Якимчук, на мою думку, спрямована на те, щоби представити найбільш загальні конститутивні поняття національної ідентичності в тому ракурсі, в якому її можна досягнути через особливу систему музичного виразу, які проявляються на кількох сутнісних рівнях. На цих рівнях особливо гостро усвідомлюється сутність і особистісна причетність індивіда (тим більше творчої особистості композитора) до певного народу і здатність пережити відчуття, яке найкраще сформулювали латиняни: Et fumes patriae [est] dulcis. Більше того: концепція ментальних основ сучасної композиторської творчості, запропонована авторкою, може мати практичне значення у виробленні стратегії діяльності музичних осередків у глобалізовану добу.

З допомогою застосування певних положень цієї концепції можна намагались відповісти на низку сутнісних питань нашого актуального музичного життя. Зокрема: наскільки національний композитор / народна пісня / ідіоми музичної мови залишаються такими в інонаціональному середовищі, чи можливо комусь із великих талантів переступити через свій ментальний код і назавжди від нього звільнитись? А з іншого боку: що зробили митці, щоби українство ідентифікували в світі через його музичний образ? Наскільки музична культура сприяла в минулому національній самоідентифікації українців у ситуації бездержавності? І останнє: чи є шанс в нашому глобалізованому світі наздогнати втрачене і повноцінно репрезентувати українську культуру urbi et orbi, в цьому сенсі – собі самим і світові?

Авторка демонструє вельми глибоке розуміння і багатогранне поняття ментальності, обираючи головною науково-методологічною основою аналізу явища семіотичний дискурс, котрий в свою чергу, далеко переростає рамки суто мистецьких завдань.

На стор. 36 пані Якимчук так формулює стрижневу категорію свого дослідження, розглядаючи «ментальність як багаторівневу систему, що поєднує когнітивні, емоційні й ціннісні компоненти. Вона характеризується наявністю відносно стабільного ядра та динамічної периферії, що змінюється під впливом історичних і соціокультурних чинників. ... ментальність визначається як спосіб світовідчуття, що поєднує свідомі й позасвідомі рівні національної ідентичності й репрезентується в знакових структурах культури. Такий підхід дозволяє використовувати категорію ментальності як аналітичний інструмент для інтерпретації музичного тексту в межах семіотичної методології».

Поданий мериторичний фундамент, безперечно, має логічне обґрунтування, тим більше, що дисертантка проектує його на конкретні артефакти, виокремлені з творчості низки сучасних українських композиторів, в яких у зазначеному ракурсі відшуковує глибинні національні сенси. Звісно, аналітично-доказовий апарат дисертації не позбавлений суб'єктивності спостережень і оцінок, але це радше видається позитивною рисою, аніж недоліком, бо свідчить про справжню пасіонарну зацікавленість Олени Якимчук темою і матеріалом свого дослідження. Так само позитивно оцінюю вельми об'ємний компендіум опрацьованої літератури і прагнення охопити якомога ширшу панораму наукових обґрунтувань основних положень дисертації. Обрана докладність висвітлення ключових проблем у теоретичному і практично-аналітичному ракурсі видається цілком узasadненою і дозволяє дослідниці вибудувати струнку, логічну переконливу концепцію тлумачення, прямуючи від загального, типологічного, нормативного до конкретного, історично та національно обумовленого.

Відтак актуальність теми дисертації і підходів до вирішення наукової проблематики, поставленої у праці, не підлягає сумніву.

Мета, завдання, методи дослідження, структура дисертації підпорядковані основній концепції дисертаційного дослідження. *Мета* формулюється авторкою виявити й теоретично обґрунтувати ментально-світоглядні засади творчості українських композиторів кінця XX – першої чверті XXI ст. з позиції семіотичної теорії.

Відтак, *об'єктом* дослідження стала творчість українських композиторів кінця XX – першої чверті XXI століття, а *предметом* – ментально-світоглядні засади творчості українських композиторів кінця XX – першої чверті XXI століття (з позиції семіотичної теорії).

Матеріалом дослідження слугують твори сучасних українських композиторів, написані протягом кінця XX – першої чверті XXI століття, зокрема фортепіанна творчість Людмили Шукайло, «Пісні з давнини» для голосу і камерного оркестру Богдана Кривопуста, музика Івана Небесного до вистав, камерно-вокальні твори Едуарда Бриліна, обрані композиції Олени Лис, Василя Довжика, Олени Ільницької, хорова симфонія-перформанс «Осяяні чорним сонцем» Євгена Петриченка, цикл «Між Сходом і Заходом. Містерія народження» Богдана Сегіна.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що вперше висвітлена творчість О. Ільницької, Б. Кривопуста, О. Лис; впроваджено методологічний підхід, що поєднує семіотичний аналіз із категорією національної ментальності; основним методологічним принципом дослідження є трирівнева модель Ч. Морріса (синтактика – семантика – прагматика), яка застосована як структуроутворюючий інструмент аналізу музичного твору. В дисертації набули подальшого розвитку узагальнення національних ментальних ознак, їхньої трансформації у сучасних умовах; висвітлення ментальних настанов у творах сучасних українських композиторів; застосування семіотичної теорії у музикознавчому аналізі на прикладі творів сучасних

українських композиторів; вивчення творчості І. Небесного, Є. Петриченка, Б. Сегіна, узагальнення їхніх стильових рис.

Робота спрямована на різноманітне *теоретичне та практичне застосування* отриманих результатів в різних професійних площинах діяльності музикантів. Матеріали дисертації можуть бути використані в лекційних курсах закладів вищої та фахової передвищої освіти з історії української музики, історії сучасної української музики, композиторських і виконавських стилів, музичної інтерпретації, музичної семіотики, музичної культурології, аналізу музичних творів, спеціальних курсах з фаху музикознавців, виконавців, диригентів, композиторів; музично-виконавській і композиторській практиці.

Наукове дослідження було виконано здобувачкою на кафедрі історії української музики та музичної фольклористики Національної музичної академії України. Вона відповідає змісту перспективного тематичного плану науково-дослідної роботи НМАУ на 2021–2025 роки, зокрема темі «Українська музична культура: культурологічні, соціологічні, художньо-естетичні, педагогічні та виконавські аспекти». Тема дисертації перезатверджена на засіданні Вченої ради НМАУ 30 квітня 2026 року (протокол №12 / Наказ 81-А від 30.04.2026 р.). В тому ж закладі проводилися попередня експертиза докторської дисертації та надання висновку про наукову новизну, теоретичне та практичне значення її результатів.

У своєму дослідженні Олена Якимчук дотрималася принципів академічної доброчесності. Використані в дисертації ідеї, результати і тексти мають належні посилання на відповідне використане джерело. В роботі надана достовірна інформація щодо методів і результатів досліджень, джерел використаної інформації та власну наукову діяльність. У дисертації відсутній плагіат, як оприлюднення наукових результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження, або відтворення опублікованих текстів інших авторів без зазначення авторства.

Дисертація складається з анотації, вступу, шести розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи складає 467 сторінок, з них основного тексту – 325. Список використаних джерел містить 546 позицій (з них 53 іноземними мовами). Додатки містять перелік публікацій за темою дисертації, нотні приклади, матеріали практичної апробації результатів дисертації (афіші семінару, творчого звіту, фотоматеріали композиторів, чия творчість представлена в дисертації).

У *Вступі* окреслені актуальність, мета, завдання, об'єкт, предмет, зазначена наукова новизна проведеного дослідження, визначені хронологічні межі та окреслені матеріали розглянуті в дисертації, оприєвнена практична значимість її результатів.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні засади вивчення творчості сучасних українських композиторів» містить три підрозділи, що представляють загально-філософський і методологічний аспекти, зосереджені на проблематиці ментальності в широкому полі дослідницького інтересу зарубіжних та українських вчених, обґрунтуванні методологічної основи дослідження цього феномену, що спирається на семіотичні концепції, результатом чого стає їх проєкція на творчість сучасних українських композиторів.

Обраний логічний ланцюжок дозволяє сформулювати авторці основну лінію у вибудовуванні доказової бази, яку вона афористично формулює наступним чином: «творчість сучасних українських композиторів репрезентується як динамічна система взаємодії національних і універсальних кодів, у межах якої відбувається трансформація ментальних структур. Отже, генеза семіотичних концепцій дозволяє сформувати методологічне підґрунтя дослідження, в межах якого музичний твір розглядається як багаторівнева знакова система. Застосування семіотичного підходу дає можливість виявити механізми репрезентації ментальних кодів у сучасній українській композиторській творчості» (с. 71).

У *розділі 2* «Образно-сміслові виміри національної ментальності в українській музичній культурі», який теж складається з трьох підрозділів, і концентрується на особливостях ментальності української нації в різні історичні періоди, як також в опозиції «колективного – індивідуального», тобто у фольклорі та професійній композиторській творчості. На основі проведеного огляду значного масиву літератури, присвяченої даній проблематиці, авторка наголошує, що «історична тяглість української музичної культури в дослідженні розглядається як механізм збереження та трансляції ментальних кодів. Це дозволяє простежити не лише спадковість традиції, а й сталість базових смислових структур, що репрезентуються в різних жанрах і стилях» (с.133).

Вона виокремлює «домінанти української ментальності (антеїзм, кордоцентризм, ліризм, сакральність, міфопоетичність тощо) в межах дослідження інтерпретуються як смислові константи, що функціонують у музичному тексті як знакові утворення» (там само).

Особливе місце пані Якимчук відводить у музичному світогляді українців міфопоетичній моделі світу, яка трактується нею як один із ключових механізмів організації ментальних смислів. Вона також з'ясовує конкретні форми прояву згаданої моделі у музичному тексті, вказуючи, що вона виявляється через архетипні структури, символіку та образні моделі, що функціонують як вторинні знакові системи.

Розділ 3 «Синтактика художньо-філософського виміру в сучасній українській композиторській творчості», що зберігає ту ж кількість підрозділів – три, і розглядає різножанровий доробок трьох різних композиторів, що належать до різних українських регіональних шкіл: харківської, київської, львівської, зокрема кілька показових зразків фортепіанної творчості Людмили Шукайло, «Пісні з давнини» для голосу та камерного оркестру Богдана Кривоуста та музику Івана Небесного до п'яти драматичних вистав Винницького театру.

Дисертантка доволі докладно аналізує специфіку індивідуального стилю кожного з композиторів, виокремлює сутнісні риси їх музичного мислення, рухаючись від чистої музичної матерії фортепіанних творів Л. Шукайло, попри вокально-інструментальний цикл (а отже, поєднання музики зі словом) Б. Кривоуста до синтезу музики, слова і театрального дійства, опосередкованого рішенням режисера, у музичному супроводі драматичних вистав різного характеру (романтична драма «У неділю рано зілля копала...» (за повістю О. Кобилянської, п'єсою Н. Нежданої), психологічна драма «Політ на гніздом зозулі» (п'єса Д. Вассермана, за романом К. Кізі), комедія-притча «Хелемські мудреці» (за п'єсою М. Гершензона), драма «Ідзанами... Богиня, яка вабить» (за п'єсою Т. Іванченко), трагікомедія «Небилиці про Івана, знайдені в мальованій скрині з написами» (інсценізація В. Сікорського за кіносценарієм І. Миколайчука).

У **розділі 4** «Семантичне поле української поезії у сучасній українській композиторській творчості» здійснюється докладний огляд і аналіз камерно-вокальних творів Едуарда Бриліна на слова Зої Ружин та хорових опусів Олени Лис до текстів Василя Довжика. Авторка вирізняє основні ментальні маркери обох композиторів – у Бриліна це ліричність, відтак вона стверджує, що семіотичні знаки поетичного й музичного тексту постають маркерами семантичних модусів лірики, що є характерною рисою національної ментальності. Щодо хорових опусів Лис, то пані Якимчук вбачає в них втілення символіки «української ментальності, архетипи, концептуальна модель Дім – Поле – Храм дозволили глибше відобразити семантичне значення українських культурних універсалій. Топоси перетікають одне в одного, збагачуючи власні семантичні сенси» (с. 243).

Розділ 5 «Прагматика релігійно-світоглядних ідей у сучасній композиторській творчості» розглядає – дещо несподівано відносно до назви розділу - регіональний дискурс як модус національного буття в Хоровій симфонії-перформансі «Осяяні чорним сонцем» Євгена Петриченка та цикл

«Між Сходом і Заходом. Містерія народження» Богдана Сегіна в контексті культурної парадигми Схід – Захід.

Щодо Хорової симфонії-перформенсу Петриченка дисертантка резюмує, що «символи степу, маків, сонця, що присутні в хоровій симфонії, є фундаментальними для українського світогляду. Теми жертвності, трагедії, гуманітарної кризи, озвучені автором в «Осяяних чорним сонцем», суголосні загальнонаціональним і глобальним проблемам» (с. 294).

Цикл Сегіна, на думку авторки, поєднує три основні типологічні коди, у яких реалізована концепція композитора – пошук, вибір людиною духовного шляху, торування його, радість перебування в Господі. Це міфологічний, сакральний та філософський коди (с. 294-295).

А об'єднані ці твори «маркерами національної ментальності», якими постають «культурна парадигма Схід – Захід; канонічні тексти як спільна основа для обох моделей культур; морально-етичні риси християнина як фундаментальні загальнолюдські орієнтири; жанр хорового твору *a cappella* (Перший псалом) як традиційний для української псалмової творчості» (с. 295).

Останній **розділ 6** «Міфопоетика творчості Олени Ільницької» присвячено різним за жанрами опусам відомої сучасної мисткині. На думку пані Якимчук, «міфопоетичне мислення композиторки досягає рівня універсальної моделі світосприйняття, що охоплює індивідуальний, колективний і метафізичний рівні буття. Семіотичні знаки постають маркерами індивідуально-стильового коду авторки» (с. 330).

Завершують роботу об'ємні структуровані **Висновки**, що відображають результати дослідження. Дисертантка узагальнює свою оригінальну наукову концепцію, вказуючи, що в праці «представлено цілісну модель функціонування ментальних ознак у творчості сучасних українських композиторів, узагальнено теоретичні положення семіотичної теорії, яка застосовується для аналізу сучасної української композиторської творчості з метою експлікації у ній особливостей національного світогляду. Це дозволяє

представити її як динамічну знакову систему. Проілюстровано, що семіотичне осмислення музичного тексту надає можливість виявити національні коди й символи, що має важливе значення в контексті націєтворення в умовах екзистенційних викликів» (с. 332).

Разом з тим у висновках пропонуються перспективи подальшої розробки теми, які, на думку дисертантки дозволять осмислити композиторську творчість як модель *самопізнання нації* в категоріях музичної семіології.

Результати дослідження викладено в 34 публікаціях. З них 15 статей у спеціалізованих фахових виданнях категорії Б, п'ять – у періодичних виданнях, які індексуються в міжнародних науково-метричних базах *Scopus i Web of Science*, дві – в періодичних наукових виданнях країн Європейського союзу (Польща, Чехія), дві є розділами колективних монографій (Латвія), вісім – апробаційного характеру, дві в зарубіжних виданнях додатково відображають результати досліджень.

Таким чином, наукові результати описані в дисертаційній роботі, повністю висвітлені у наукових публікаціях здобувача і відображають його змістовні домінанти.

Питання і рефлексії, які виникають в процесі ознайомлення з дисертацією, пов'язані насамперед з потребою з'ясування та доповнення низки дефініцій і їх авторського обґрунтування, запропонованого в дисертації, що дозволить уникнути небезпеки односторонності ракурсу висвітлення надто важливих у гуманітарному пізнанні категорій.

Перша тема для дискусії концентрується довкола вибору персоналій, щодо якого Олена Якимчук не дала чіткого пояснення. На думку опонента, композитори, до творчості яких звертається дисертантка, дуже «неоднорівневі» і їх вибір на підтвердження концепції національної ментальності потребував би докладного узаasadнення і пояснення критеріїв, яке пропоную оприлюднити в процесі захисту.

Друга дискусійна сфера торкається самої сутності тлумачення ментальності. В цьому місці можу висунути певне застереження, оскільки ця категорія у філософії та психології все ще залишається вельми розпливчастою. Серед усіх визначень ментальності мені особисто найбільше заімпонувало визначення Еміля Дюркгайма, котрий стверджує, що ментальність означає колективні уявлення, *participation mystique* (з французької перекладається приблизно як містична причетність)¹. Раз «*mystique*», то годі дошукуватись тут чітких дефініцій чи однозначних тлумачень. Цілком правий під тим оглядом Арон Гуревич, який вважає, що певна розмитість поняття обумовлена самою природою феномену: ментальність всюдисуща, вона пронизує все людське життя, присутня на всіх рівнях свідомості і поведінки людей, а тому так важко її визначити, вставити в якісь рамки². Але те саме можна сказати про вплив музики на людину та мислення музичними образами, особливо у композиторському творчому процесі: це феномен подібного порядку, що теж не до кінця піддається логічному аналізу і класифікації, однак, як і ментальність, являє собою одну із сутнісних сторін людської екзистенції. Одна розмитість, накладена на іншу, дасть розмитість у квадраті, і таким чином створить поле для спекуляцій, що неодмінно виникають там, де відсутня конкретика доказової системи. Тому в процесі захисту пропоную розмежувати поняття «ментальність», «етнічна свідомість», «національний характер», «ментальний архетип» відносно до музичної творчості сучасних композиторів.

Третє питання спрямоване на кореляцію назв розділів з їх змістом. Чому «синтактика художньо-філософського виміру» спрямована на Л. Шукайло, Б. Кривоуста та І. Небесного, а «семантичне поле української поезії» застосоване до Е. Бриліна і О. Лис? Визначення «прагматика релігійно-світоглядних ідей» взагалі викликає в опонента деякі сумніви, а щодо

¹ Émile Durkheim. Die Regeln der soziologischen Methode. Deutsch von René König. 7. Auflage. Neuwied / Berlin: Luchterhand, 2011

² Gurevich, Aaron. The Origins of European Individualism. Trans. by K. Judelson. Oxford: Blackwell, 1995.

міфопоетики, то вона своєрідно представлена у всіх аналізованих творах. Як може дисертантка пояснити таку смислову диференціацію розділів?

Четверта проблемна зона піднімає проблему чинників, які обумовлюють специфічний український менталітет. П. Якимчук виокремлює їх, посиляючись на авторитетних вчених і розташовує наступним чином: «в історії української нації є чинники, які сформували спільні риси ментальності (християнство; імперська ідеологія; процеси демократизації суспільства кінця ХХ – початку ХХІ ст.; українізація з набуттям Незалежності України; російсько-українська війна та еміграція українців зі Сходу країни в західні області)» (с. 73).

Вважаю, що з цього ряду випало як мінімум три надто важливі позиції, які чи не найбільше вплинули на формування ментальних основ українства. Перший – це дохристиянська міфологія, яку ще М. Грушевський, вивчаючи звичаєві релікти національної обрядової культури, визначив як «природну цілісну релігійну систему українців, закріплену в обрядах річного кола... Річний календарний круг – це zarazом властиво єдина наша релігійна система...»³. Другий – це демократична суспільна система Запорізької Січі, «козацька вольниця», яка протистояла імперській ідеології. Третій чинник, що в рівній мірі був інспірований ментальною основою, і водночас сприяв її укріпленню, – це спалах української духовної і політичної самосвідомості в 1920-х роках і дисидентський рух постсталінської доби в Україні, тобто захист своїх питомих цінностей *contra spem spero*, у найскладніших соціально-політичних умовах.

Останнє питання загалом виходить за межі дослідження і вказує на можливі перспективи подальшої розробки проблеми: чи можна відзначити ментальну специфіку виконання музики?

Але, як можна зорієнтуватись із змісту зауважень і побажань опонента, вони жодним чином не впливають на висновок про те, що рецензована кваліфікаційна наукова праця, є завершеним самостійним науковим дослідженням, яке вносить суттєві інновації в українську музичну науку.

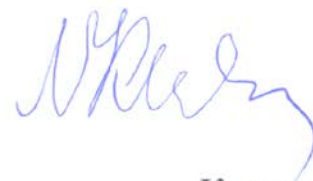
³ Грушевський М. Історія української літератури. Київ, Либідь, 1993. С. 171-172

Вважаю, що дисертаційна робота здобувачки Олени Миколаївни Якимчук виконана на достатньому науковому рівні, не порушує принципів академічної доброчесності та є завершеним науковим дослідженням, сукупність теоретичних та практичних результатів якого розв'язує наукові завдання, передбачені в галузі знань 17.00.03 – Музичне мистецтво.

Дисертаційна робота «Ментальні основи творчості українських композиторів кінця XX – першої чверті XXI століття: семіотичний дискурс» за актуальністю, практичною цінністю та науковою новизною повністю відповідає вимогам МОН України до подібного роду досліджень («Положення про спеціалізовану вчену раду з присудження наукового ступеня доктора наук», затверджене Наказом МОН України 13.12.2021 р. № 1359 та «Порядок присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 р. № 1197 зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 502 від 19.05.2023 р. № 507 від 03.05.2024 р. № 928 від 30.07.2025 р.), а її авторка Олена Миколаївна Якимчук вповні заслуговує на присудження ступеня доктора мистецтвознавства (доктора наук) за спеціальністю 17.00.03 – Музичне мистецтво.

Офіційний опонент

доктор мистецтвознавства, професор,
професор кафедри історії музики
Львівської національної музичної
академії імені М. В. Лисенка

Кияновська Л.О.

